

ADALÉKOK A MAGYAR ELDÖNTENDŐ KÉRDŐ MONDAT INTONÁCIÓJÁHOZ

MOLNÁR ILDIKÓ

1. A magyar kérdőszó nélküli eldöntendő kérdés jellegzetes dallamformája (az utolsó előtti szótagon emelkedés, az utolsó szótagon esés) megismétlődhet a kérdő mondatban. Ezt az élőbeszédre jellemző sajátosságot már Csűry Bálint is megfigyelte a Szamosháton. Három típusát jegyezte fel a kétcsúcsú hanglejtésnek:

- a) Az egyszerű mondat egy része a mondat végén áll mint toldódás.
- b) Az összetett mondat mindkét tagja eldöntendő kérdés.
- c) Az összetett mondat főmondata hangsúlyos eldöntendő kérdés, és a mondat végén áll mint toldódás. (Csűry Bálint, A szamosháti nyelvjárás hanglejtésformái. MNyTK 22. sz. 1925.)

Fónagy–Magdics könyvében is találunk példákat a kétcsúcsú (a szerzők kétpúpúnak nevezik) hanglejtésre. A szerzők szerint a kérdő dallam felbukkanhat már az előkészítő részben, és — gyakran kisebb hangközzel — sejteti a mondat végén megjelenő lejtésformát. A kérdő dallam ismétlődése fokozza a mondat feszültségét. A szenvedélyes érvelést kíséri, vagy a tépelődést fejezi ki. Visszaadható kétcsúcsú dallamformával az erős meglepetés, a hitetlenség, a bizonytalanság, a gúny, a méltatlankodás, az elgondolkodás, a töprengés, az emlékezetben való kutatás. Érzékeltethet mélyebb hangfekvésben szomorú legyintést. Kétcsúcsú a dallama a latolgotó kérdésnek is. (Fónagy Iván – Magdics Klára: A magyar beszéd dallama. Budapest, 1967. 52–3).

Boros Rezső is közölt a Nyr-ben ismételt kérdő dallammal elhangzott mondatot a 70-es évek pesti nyelvéből. (Boros Rezső: Beszéddallamok. Nyr. 99: 41–6.)

2. A mai magyar beszélt nyelvet a kétcsúcsú kérdő hanglejtésforma terjedése jellemzi. Különösen gyakran hallható ez a dallamforma a rádió és a tévé riportjaiban, beszélgetéseiben. 200 — élőbeszédből feljegyzett — kétcsúcsú (többcsúcsú) hanglejtéssel elhangzott mondatot vizsgáltam meg, megkíséréltem ezeket a mondatokat rendszerezni és összevetni a korábban más szerzők által feljegyzett mondatokkal. Az elemzésre kiválasztott példák nem voltak emocionális jellegű mondatok.

Gyakori a kétcsúcsú kérdő dallam az egyszerű eldöntendő kérdő mondatban: „Volt vetélytársad a tévében?”

Napjainkban felgyorsult az információ cseréje. A riporter rövid idő alatt minél több információt szeretne kapni: „Te ilyen mama kedvence *voltál mindig?*”

Más példák azt mutatják, hogy az élőbeszéd jellegzetessége a jobbra bővítés, a hozzátoldó szerkesztés. A riporter gondolkodva kérdez. Hezitációs szünet helyett apránként adagolja a kérdést, úgy ahogy eszébe jut: „Nem is akarsz magadat megmutatni valakinek, teljesen?” Miért éppen ez a hét zeneműve? Hogy kicsit ismertté *legyen erről az oldalról is?*” Ezekben a mondatokban a hangsúlyos rész (Csűrű szavaival a toldódás) a mondat végén áll.

Előfordul olyan mondat is, amelyben az elől álló hangsúlyos résznek kíván még nagyobb nyomtatékot adni a beszélő a már ott megjelenő kérdő dallammal: „Nem szeretnéd leszoktatni?” „Fontos *neked a népszerűség?*”

A fenti okok, indítékok erősíthetik is egymást: „Maga *részt vett* ebben az *égetésben?*”

Összetett mondatokban még gyakrabban tűnik fel ez a dallamforma. Nemcsak a Csűrű által feljegyzett típusban (a főmondat hangsúlyos kérdés és a mondat végén áll) hangzik el gyakran, hanem egyéb mondat típusokban is.

Ha az első tagmondat a főmondat, a hátul álló mellékmondatban is megismételheti a jellegzetes dallamformát a beszélő: „Hazamegy *ma is*, ha valami baja *van?*”

Különösen gyakran kétpúpú a kérdő mondat akkor, amikor a hátul álló alárendelt tagmondat hosszú: „A kerületi ingatlankezelésen *múlik*, hogy egy kerületben mennyi emeletréépítés *van?*” „Nem fordulhat *elő*, hogy a fölszabdalt, fölbontott vasúti sínekből vasutat építettek *valahol?*” (16, illetve 24 szótagból áll az alárendelt tagmondat.) Ilyenkor úgy véli a beszélő, hogy túl sok idő telt már el a kérdő dallam elhangzása óta, ajánlatos megismételni.

Megjelenhet a kérdő dallam kétszer akkor is, ha közbevetés választja el a főmondatot és a mellékmondatot: „Boldogabb *lennél* — szerinted — ha zongoraművész *lennél?*”

Hasonlóan viselkedik a mondat, ha a főmondat után megszólítás áll: „Jól *értem* Gábor, hogy megismerhetetlenek vagyunk egymás *számára?*”

Gyakori a kétszer jelentkező kérdő dallam az enyhe felszólításban: „Hallgassák *csak* Kulcsár *Istvánt!* Előfordul akkor is, ha összetett mondat főmondata az enyhe felszólítás: „Nézd *meg csak*, hogy ez mennyi *volt?*”

Néha háromszor is megjelenik a kérdő dallam. Az ilyen mondatok általában összetettek, hátul álló, hangsúlyos toldódással fogalmazott alárendelt tagmondatokkal: „Rögtön *érezted*, hogy te vagy a *király* a *ligetben is?*”

Bár jól megfigyelhető az egy mondaton belül ismétlődő kérdő dallamú mondatok terjedése, e dallamforma mégsem tekinthető a mai magyar beszélt nyelv általános, társadalmi érvényű jelenségének. Vannak beszélők, akik szinte mindig kétcsúcsú (többcsúcsú) mondatokkal kérdeznek, mások beszédében viszont egyáltalán nem hallható ez a lejtésforma.

3. Annak a megállapításához, hogy milyen típusú mondatok, milyen közléstartalmak esetében társadalmi érvényű ez a dallamforma és milyen típusú mondatok, milyen közléstartalmak esetében egyéni sajátosság, esetleg modorosság, többféle vizsgálat szükséges. A megközelítés egyik módja a számítógépes szintetizálás. Mivel az élőbeszédből rögzített szöveganyag pontos műszeres vizsgálatra nem alkalmas, csak az időtartamok voltak pontosan mérhetőek, mesterségesen konstruáltunk átlagos — magyar kérdőszó nélküli eldöntendő kérdésre jellemző — frekvenciaértékek alapján egy egyszerű kétcsúcsú kérdő dallamot. Az akusztikai paraméterek megválasztásában elsősorban Bolla Kálmán mérései adtak támpontot. (Bolla Kálmán: A fonetikus írás problémái. In.: Fejezetek a magyar leíró hangtanból. Szerk.: Bolla Kálmán. Budapest, 1982. 25–52.)

A számítógépes szintetizálással előállított dallam (1. példa) két kérdő csúcsának F_0 -ja 300 és 280 Hz. A 2. példában mindkét csúcs alaphangfrekvenciáját megemeltük 50 Hz-cel, így az első csúcs 350 Hz, a második csúcs 330 Hz lett. A 3. példában az 1. (az eredeti) mintához viszonyítva 50 Hz-cel csökkentettük a két csúcs F_0 -ját. Az első csúcsé 250 Hz, a másodiké 230 Hz lett. A 4. példában az első csúcs F_0 -ját csökkentettük 50 Hz-cel, a második csúcs alaphangfrekvenciája maradt 280 Hz. Ebben a példában tehát az első csúcs 30 Hz-cel kisebb lett, mint a második csúcs. Az 5. példában az első csúcs F_0 -ja maradt 300 Hz, a második csúcs alaphangfrekvenciáját csökkentettük 50 Hz-cel. Így a két csúcs között 70 Hz lett a különbség. Az időtartamviszonyok a frekvenciaértékek megváltoztatása közben változatlanok maradtak. A felvételek az ELTE Fonetikai Tanszékén készültek Radványi Péter közreműködésével.

A számítógépes szintetizálással előállított dallammintákat 30 egyetemi hallgatónak játszottam le. A kísérlettel a következő kérdésekre kerestem a választ:

- a) Hogyan apperceptiálják a kísérleti személyek a dallamforma változásait, a hangfekvést, a hangterjedelmet és a hangközöket?
- b) Milyen a dallamforma és a behelyettesített tartalom kapcsolata, a produkció és a percepció viszony?

A kísérleti személyek feladata az volt, hogy a hallott dallamokat az előre elkészített, három hangfekvést jelző vonalrendszerben ábrázolják a tesztlapon, helyettesítsenek be az adott hanglejtésformának megfelelő nyelvi tartalmat, és állapítsák meg, hogy milyen közléstartalma lehet a hallott dallamnak.

Az 1. példában a két kérdő dallamcsúcs akusztikai paraméterei a következők: az első csúcstól 160 msec alatt 104 Hz emelkedés és 220 msec alatt 136 Hz esés jellemzi, a második csúcs jellemzői: 190 msec alatt 80 Hz emelkedés és 250 msec alatt 160 Hz esés. A 2. példában a csúcsok nagyobbak, mint az 1. mintában, a 3. példában pedig kisebbek, mint az eredeti mintában. A csúcsok jellemzői: 54 Hz emelkedés, 86 Hz esés, illetve 30 Hz emelkedés, 110 Hz esés. A 4. mintában az első csúcs megegyezett a 3. példa első csúcsával, a 2. csúcs megegyezett az 1. (eredeti) példa 2. csúcsával, a második csúcs azonos volt a 3. példa második csúcsával.

A hangmenetek ábrázolása nagyon jónak mondható. Mind a 30 tesztlapon értékelhető rajzok voltak. A két dallamcsúcstól mind az 5 példában 27 hallgató (90%) vette észre. Mivel egy tesztlapon 5 dallamvonalat rajzoltak a kísérleti személyek, összesen 150 dallamrajzot értékelhettem. 138 ábrázolás (92%) volt megközelítőleg helyes. (Két diáknak mind az 5 ábrázolása rossz volt, 1 kísérleti személy 2 helyen nem érzékelt két hanglejtéscsúcstól.) A csúcsfrekvenciák különbségeinek érzékelése már kevésbé jól sikerült. Az 1. és a 4. dallamminta ábrázolása bizonyult egyszerűbb feladatnak. Az 1. mondat hanglejtését 22 hallgató (73%) ábrázolta megközelítőleg jól, a 2. és 3. dallamot 15–15 diák (50–50%), a 4. példát 20 meghallgató (67%), az 5. mintát 16 (53%). Mivel három tesztlapon csak a dallamgörbét jelölték a diákok, további értékelésre csak 27 tesztlap volt alkalmas.

Az 1. mintát 19 hallgató (70%) vélte kérdésnek, 8 kísérleti személy (30%) tartotta egyéb (kijelentő, felkiáltó, óhajtó) mondatnak.

Ugyancsak 19 személy (70%) minősítette kérdésnek a 2. dallamot.

A 3. mintát csak 6 meghallgató (22%) tartotta kérdésnek. 17 diák (63%) minősítette kijelentésnek, 1–1 kísérleti személy vélte felkiáltásnak, felszólításnak, siránkozásnak és meditalásnak.

A 4. példát — akárcsak az első két mintát — 19 diák (70%) tartotta kérdésnek.

Az 5. dallamot 16 kísérleti személy (59%) minősítette kérdő dallamnak, 11 diák (41%) vélte kijelentő, felszólító, illetve óhajtó mondatnak.

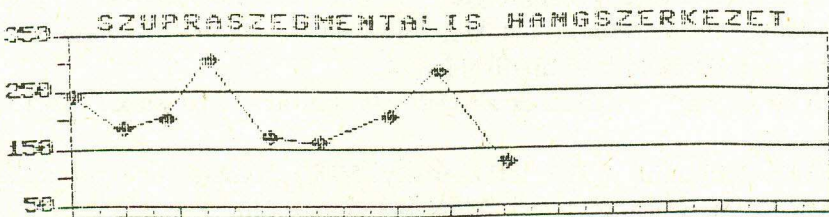
Azokban a példákban, amelyekben mindkét vagy az egyik frekvencia-csúcs viszonylagosan nagy volt, sok kísérleti alany vélt hallani, még a hangszín és dinamika nélküli dallamminták esetében is, erős emóciót, izgalmit

állapotot. Ez derül ki a behelyettesített nyelvi tartalmakból és a kérés nélkül adott minősítésekből. Főként a 2. dallammintából vélték kihallani a kísérleti személyek erős emocionális töltést: feszültséget, ingerültséget, türelmetlenséget, kétségbeesést, csodálkozást. A vizsgálatban résztvevők 59%-a minősítette a példát emocionálisnak. Az 1. hanglejtésmintát a diákok 33%-a tartotta türelmetlennek, ingerültnek. Más érzelmeket keltett a 4. dallam. A kísérleti személyek 30%-a minősítette kárörvendőnek, felelősségre vonónak, elkeseredettnek. Az 5. példából a diákok 7%-a vélt kihallani érzelmi többletet. A 3. dallamminta meghallgatásakor senki sem jelzett emocionális töltést.

4. A kísérlet azt mutatja, hogy a vizsgálati személyek akkor minősítik kérdőnek a kétcsúcsú dallamformát, ha a dallamcsúcsok frekvenciaértékei 300 Hz körül vannak, függetlenül attól, hogy az első vagy a második frekvenciacsúcs magasabb-e 30 Hz-cel. Azonos mértékben (70%) tartják a diákok kérdésnek az első, a második és a negyedik példát. Ha kisebbek a dallamcsúcsok F_0 értékei, már kevesebben (59%) érzik a mondatot kérdésnek, ha még kisebbek a csúcsok F_0 értékei, még kevesebben (22%) tartják kérdőnek a dallammintát.

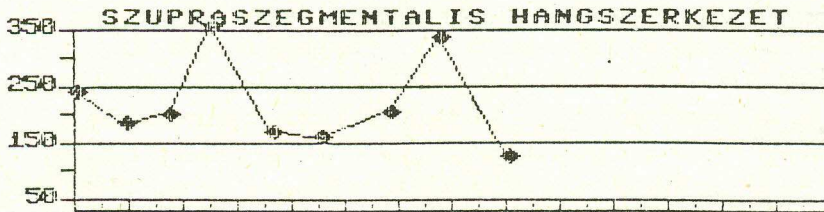
Ha magasabbak a frekvenciacsúcs-értékek, több diák véli úgy, hogy érzelmi többlete van a mondatnak. Különösen azoknak a dallammintáknak tulajdonítottak sokan emóciót, amelyekben a második dallamcsúcs F_0 -ja viszonylag magas. Összevágának ezek a megfigyelések Gósy Mária vizsgálati eredményeivel: a magas frekvenciájú, valamint a meredeken szökő és meredek esésű dallamcsúccsal rendelkező hanglejtésformák a percepcióban expresszív benyomást keltenek. (Gósy Mária: Akusztikai paraméterek és nyelvi funkció a beszéddallam és a nyomaték percepciójában. MFF 4. 1979. 119-34.)

1. példa

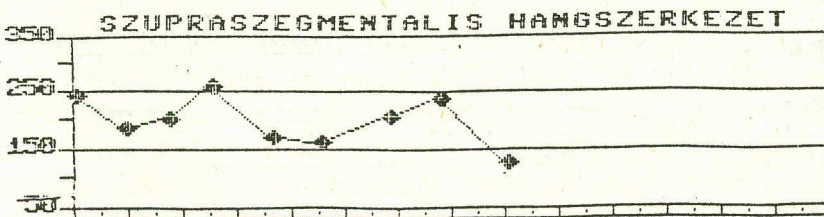
T:	0	100	340	500	720	900	1100	1300	1600
F:	236	180	196	300	164	154	260	200	120
TEMPO:	0 H/S				HANGSZ.: 0 DB				
HANGTERJ.:	180 HZ				HANGKÖZ: 60 %				

2. példa

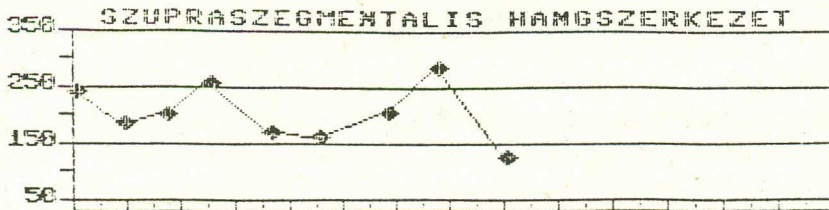
T:	0	100	200	300	400	500	600	700	800	900	1000	1100	1200	1300	1400	1500	1600
F:	236	180	340	196	350	164	154	260	330	120							
TEMPO:	0 H/S																
HANGTERJ.:	230 HZ																
			HANGSZ.: 0 DB														
			HANGKOZ: 66 %														

3. példa

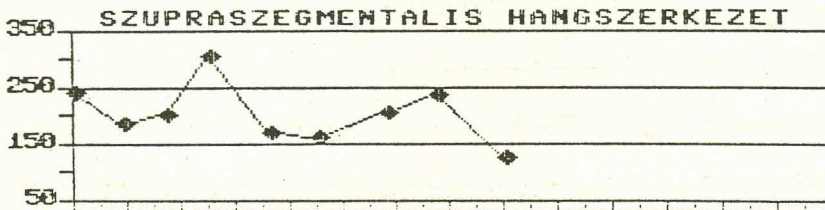
T:	0	100	200	300	400	500	600	700	800	900	1000	1100	1200	1300	1400	1500	1600
F:	236	180	340	196	250	164	154	260	230	120							
TEMPO:	0 H/S																
HANGTERJ.:	130 HZ																
			HANGSZ.: 0 DB														
			HANGKOZ: 52 %														

4. példa

T: 0 180 340 500 660 820 980 1140 1300 1460
 F: 236 180 196 250 164 154 269 289 129
 TEMPO: 0 H/S HANGSZ.: 0 DB
 HANGTERJ.: 160 HZ HANGKOZ.: 57 %

5. példa

T: 0 180 340 500 660 820 980 1140 1300 1460
 F: 236 180 196 300 164 154 269 220 129
 TEMPO: 0 H/S HANGSZ.: 0 DB
 HANGTERJ.: 180 HZ HANGKOZ.: 60 %